
Doklady raného náboženstva Churritov v starovekom Urkeši

Tibor Sedláček

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#470

#470

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

muni
PRESS

Doklady raného náboženstva Churritov v starovekom Urkeši

Tibor Sedláček

FILOZOFICKÁ FAKULTA
MASARYKOVA UNIVERZITA

#470

BRNO 2017

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Sedláček, Tibor

Doklady raného náboženstva Churritov v starovekom Urkeši / Tibor Sedláček. – Vydání první. – Brno : Masarykova univerzita, 2017. – 165 stran. – (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity = Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae, ISSN 1211-3034 ; 470)

Anglické resumé

ISBN 978-80-210-8753-8

(=341.5) * 252 * 221-5 * 726.1/.6 * 25-23/-29 * 736 * 2-67 * 902:904 * 930.2 * (358) * (5-15) * (048.8)

- Churrité – dějiny
- churritské náboženství
- churritská mytologie
- rituály a obřady – Mezopotámie
- chrámy – Mezopotámie
- náboženská literatura – Mezopotámie
- glyptika – Mezopotámie
- náboženství a společnost – Mezopotámie
- archeologické nálezy – Blízký východ
- historické prameny – Blízký východ
- Urkeš (zaniklé město)
- monografie

25 - Náboženství, mytologie, kultury [5]

Recenzovali: prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. (Západočeská univerzita v Plzni)

prof. RNDr. Václav Blažek, CSc. (Masarykova univerzita)

Vyobrazenie na prednej strane obálky: Rituálny podzemný objekt na lokalite Tell Mózán (autor fotografie Kenneth Garrett).

© 2017 Tibor Sedláček

© 2017 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-8753-8

ISBN 978-80-210-8754-5 (online : pdf)

ISSN 1211-3034

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-8754-2017>

Obsah

ÚVOD	9
1 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ	13
1.1 Náboženstvo z archeologickej perspektívy: Identifikácia religiozity v materiálnej kultúre podľa Renfrewa a Hoddera	13
1.2 Interpretácia glyptiky: Motívy s religióznou tematikou	17
2 POZNÁMKY K POČIATKOM CHURRITOV NA STAROVEKOM PREDNOM VÝCHODE	20
2.1 Pôvod Churritov	20
2.2 Churriti pred staroakkadským obdobím	22
3 RÁMCOVÁ REKONŠTRUKCIA DEJÍN URKEŠA	26
3.1 Pramene	26
3.2 Tupkiš a Uknítum	27
3.3 Tar'am-Agade a neznámy <i>endan</i>	30
3.4 Išar-kínium	35
3.5 Šatar-mat a Atal-šen	36
3.6 Tiš-atal	38
3.7 Obdobie Ur III	39
3.8 Terru a Haziran	41
3.9 Postupný úpadok mesta	41
4 CHRÁM CHURRITSKÉHO BOHA (KUMARBIHO?)	43
4.1 Deskripcia chrámovej terasy	43
4.2 Leví text	45
4.3 Sámarrská tabuľka	49
5 CHTONICKÁ CHARAKTERISTIKA KUMARBIHO V CHURRITSKEJ MYTOLÓGII	52
5.1 Cyklus o Kumarbim	52
5.1.1 Spev o Kumarbim	54
5.1.2 Spev o bohovi LAMMA	57
5.1.3 Spev o Striebre	59
5.1.4 Spev o Chedammuovi	60
5.1.5 Spev o Ullikumim	62

6	PODZEMNÁ ŠTRUKTÚRA	66
6.1	Deskripcia štruktúry	66
6.2	Nálezový kontext	67
6.2.1	Zvieracie kosti	68
6.2.2	Artefakty	68
6.3	Štruktúra ako rituálny objekt	69
6.4	Využívanie rituálnych jám v churritsko-chetitskom kulte	71
6.4.1	Rituál I: KUB 7.41	72
6.4.2	Rituál II: KUB 15.31 ii 6–26	74
6.4.3	Rituál III: KBo 11.14 iii 6–10, 28–31	75
6.4.4	Rituál IV: 2Maštigga ii 44–54	75
6.4.5	Rituál V: KUB 17.28 i 1–24	76
6.4.6	Rituál VI: KUB 29.4 ii 3–8, 19–21	77
6.4.7	Rituál VII: KUB 55.45 + Bo 69/142 ii 1–23 s dupl. Bo 3916 + KUB 12.20 : 11–18	77
6.5	Spoločné znaky štruktúry s churritsko-chetitskými textami	78
6.6	Štruktúra ako súčasť sakrálneho komplexu a funkcia Nergala/Kumarbiho	84
7	SAKRÁLNY ASPEKT PANOVNÍCKEJ DYNASTIE	87
7.1	Etymológia termínu <i>endan</i>	87
7.2	Vybrané pečatné odlačky urkešskej elity so sakrálnymi motívami	89
7.2.1	Tupkišove odlačky	89
7.2.2	Išar-kínumov odlačok	92
7.2.3	Išar-beliho odlačok	93
7.3	Urkešskí panovníci a deifikácia	94
8	GLYPTICKÉ RELIGIÓZNE MOTÍVY S AKKADSKÝMI VPLYVMI	99
8.1	Rituál obetovania býka	99
8.2	Motívy dynastického následníctva	101
8.3	„Zápasnícke scény“	104
8.4	Motív „etanovho“ typu	107
8.5	Dvojtvárný boh	111
8.6	Postava na vrchoch	113
9	KONCEPT CHURRITIZÁCIE A POKUS O JEHO APLIKOVANIE NA PRÍPAD URKEŠA	117
9.1	Churritizácia v Alalachu podľa von Dassowovej	117
9.2	Etnické hranice podľa Bartha	118
9.3	Koncept churritizácie v Urkeši	120

ZÁVERY	123
SUMMARY	126
Skratky a použité znaky pri prekladoch	130
Poznámka k pramenným textom	130
LITERATÚRA	131
Pramene	131
Sekundárna literatúra	133
Elektronické zdroje	149
OBRÁZKOVÁ PRÍLOHA	151

ÚVOD

Lokalita Tell Mózán, v staroveku Urkeš, je situovaná na území súčasnej Sýrie, v jej severovýchodnej časti, v regióne povodia rieky Chábúr (chábúrsky región alebo tzv. Chábúrský trojuholník), a zároveň južne od východoanatólskych hôr pri hraniciach s Tureckom (obr. 1). Táto oblasť býva označovaná aj ako horná/severná Mezopotámia alebo Džazíra a v staroveku zasahovala aj na územia dnešného severného Iraku a juhovýchodného Turecka. Región bol zázemím pre viaceré mestá, ktoré sú v rôznej miere zdokumentované prameňmi. Najsevernejšie časti Mezopotámie sa v dávnej minulosti vyznačovali relatívne priaznivejším podnebím a vyššia miera dažďových zrážok (200–600 milimetrov) umožňovala, na rozdiel od južnejších oblastí, poľnohospodársku obživu, nie až tak závislú na irigačných systémoch (pozri Akkermans a Schwartz 2003: 5–6). Oblasť bola kľúčová aj z hľadiska obchodných ciest spájajúcich sever, ktorý bol bohatý na rôzne nerasty či iné komodity. Mesto Urkeš, pričom v niektorých historických etapách by sme pravdepodobne mohli hovoriť aj o mestskom štáte, tu bolo signifikantným politickým a náboženským centrom, ktoré bolo dokonca rešpektované staroakkadským politickým celkom. V polovici 3. tisícročia pred n. l. sa rozprestieralo na ploche 130 hektárov a svoj najväčší geopolitický a zdá sa, že aj kultúrny rozmach zaznamenalo v poslednej štvrtine 3. tisícročia pred n. l., čo spadá do obdobia tzv. druhej mestskej revolúcie v Sýrii (pozri Akkermans a Schwartz 2003: 233–287). Práve z tohto obdobia pochádzajú najdôležitejšie pramenné doklady pomáhajúce vytvoriť si obraz o historických, kultúrnych, a teda aj náboženských pomeroch mesta.

Už v roku 1934 začal na tomto mieste prvé čiastočné prieskumy Max Mallowan, manžel populárnej spisovateľky Agathy Christie. Predpokladal, že ide o starorímske nálezisko, a preto si zvolil za cieľ výskumu južnejšie situovaný Tell Čagar Bázár (Buccellati a Kelly-Buccellati 1997a: 60; pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988:

21–23). O päť dekád neskôr, v roku 1984, začali dlhodobý archeologický výskum manželia Giorgio Buccellati a Marilyn Kellyová-Buccellatiová so svojím tímom.¹ To, čo tušili tesne pred zahájením výskumu, sa neskôr naplnilo a Tell Mózán bol nakoniec úspešne identifikovaný so starovekým Urkešom (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1995b), ktorý bol dovtedy známy len prostredníctvom zmienok v niekoľkých písomných prameňoch. Počas jednotlivých výskumných sezón odhalila lokalita mnohé nálezy, ako napr. mestské múry, súkromné obydlia, hroby (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988; 2005; Buccellati 1998) a samozrejmosťou je evidovaná keramika (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 65–67; 2000: 167–183; 2005: 41; 2008; 2014: 446–448, 450–453; Kelly-Buccellati 2010a; v tlači; Kelly-Buccellati a Omar 2004–2005; Recht 2014b). Náboženskú situáciu v Urkeši ozrejmuje aj niekoľko významných objavov, ktoré sú predmetom nasledujúcich strán. Svetlo sveta uzrel napr. jeden z najväčších sýrsko-mezopotámskych palácov (označený ako „AP“) (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1997b: 89–91; 2000; 2001b; 2001c; 2002a: 127–129; 2004: 14–19; Buccellati 1998: 20–28; 2005) a monumentálna podzemná štruktúra (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2001c; 2004: 20–30, 36–39; 2005: 37–38; Kelly-Buccellati 2002; 2005a; Collins 2004; Sedláček 2012) patriaca medzi najbizarnejšie objekty na lokalite. Obsahovala viaceré kosti zvierat a artefakty, nie náhodou bola situovaná hneď vedľa paláca a s najväčšou pravdepodobnosťou sa využívala na rituálne účely. Ďalším objektom oplývajúcim veľkoleposťou boli pozostatky chrámovej terasy, resp. chrámu (označený ako „BA“) (pozri Kelly-Buccellati 1990: 125–129; 2013: 159–161; Buccellati a Kelly-Buccellati 1995a: 390–391; 2005: 31–32, 35–37; 2009; 2014; Buccellati 1998: 18–20, 28–29; 2010b; Buccellati, F. 2010), ktorý už v staroveku z diaľky pútal pozornosť, keď vyčnieval ponad okolitý horizont. Samostatnú kategóriu nájdeného inventára tvorí glyptika, primárne pečiatné odtlačky (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988: 67–81; 1995–1996; 1996; 1997b: 80–89; 2001a: 20–23; 2001b; 2001c: 69–71; 2002a: 129–132; 2002b; 2005: 39–40; Kelly-Buccellati 1996; 1998: 41–50; 2001: 47–55; 2005b; 2010b) pochádzajúce v prvom rade z územia paláca, prípadne z oblasti pri mestskom múre.

Buccellati a Kellyová-Buccellatiová (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988; 2001a: 24–25; 2007; 2009: 66–67; Buccellati 1999: 242–250; 2005: 4–6; 2010a; 2013; Kelly-Buccellati 2004; 2005b) vo viacerých svojich publikáciách zdôrazňujú churritské prvky v Urkeši a upozorňujú na churritský charakter mesta. Medzi kultúrne prvky klasifikované ako churritské patrí najmä onomastická evidencia, panovnícky titul či pisárska tradícia. Písomné pramene obsahujúce churritský jazyk doložené z Urkeša alebo referujúce o Urkeši, sú v súčasnosti najstaršími známymi prameňmi v tomto jazyku. Texty z Tell Mózánu, vrátane textov v akkadskom jazyku, predstavujú zároveň najsevernejšie doloženú epigrafiku v klinovom písme v 3.

1 Ich publikačná prvotina z výskumu mapuje prvé dve sezóny (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 1988). K oficiálnej internetovej stránke výskumného projektu pozri <<http://www.urkesh.org>>.

tisícročí pred n. l. (Milano et al. 1991: 6; Buccellati 2003: 45–46), čo poukazuje na rozšírenie juhomezopotámskej písárskej tradície.

Za najpodstatnejšie časti urkešskej religiozity je možné považovať chrám, podzemnú štruktúru a glyptické motívy. Ide o objavy, ktoré boli doposiaľ diskutované vo viacerých štúdiách, či už podrobnejšie alebo okrajovo (pozri vyššie). Avšak vo svojej kompletnej a prepojenej podobe, ako i vzhľadom na všetky dostupné dáta, religiozita v Urkeši nebola doteraz predmetom bádania, hádam len s jednou menšou výnimkou (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2005). Nálezy z Tell Mózánu a ich zasadenie do celkového historického a kultúrneho kontextu starovekého Predného východu je prínosom pre porozumenie religiozity a kultúry všeobecne nielen v tomto meste, ale i v širšom regionálnom kontexte. Urkeš bez pochyb ponúka mnohé odpovede a v súčasnosti je najucelenejším zdrojom poznania najranejších dejín a náboženstva Churritov. Zámerom predloženej monografie je, na základe doteraz učiných poznatkov, zmapovať materiálnu kultúru a písomné pramene spojené s touto severochábúrskou lokalitou a rozšíriť súčasné hypotézy a závery, ale taktiež predložiť nové, ktoré, so všetkou skromnosťou, majú za cieľ prispieť k rekonštrukcii náboženského obrazu mesta. Odpovede, ktoré vzídu, budú vyplývať z dvoch nasledujúcich kľúčových výskumných otázok:

- Prostredníctvom ktorých znakov v materiálnej kultúre z Tell Mózánu je možné identifikovať religiozitu?
- Ktoré prvky tejto religiozity, aj na základe písomných prameňov, môžu byť podľa súčasných poznatkov klasifikované ako churritské?

Predmetom riešenia budú aj čiastočné výskumné otázky, ktoré budú formou záverov zodpovedané priebežne v jednotlivých kapitolách:

- Bol chrám v Urkeši zasvätený churritskému bohovi Kumarbimu?
- Na základe akých dokladov je možné konštatovať, že Kumarbi disponoval chthonickou charakteristikou?
- Ktoré dáta dosvedčujú, že podzemná štruktúra v Urkeši plnila funkciu rituálneho objektu využívaného pre komunikáciu s podsvetím?
- Ktoré konkrétne prvky v materiálnej kultúre a písomných prameňoch poukazujú na sakrálny aspekt miestnej panovníckej dynastie? Mohli byť vládcovia deifikovaní už počas svojho výkonu funkcie?
- Ktoré ikonografické prvky na glyptike sú akkadskej a ktoré lokálnej proveniencie?
- Ktoré ikonografické prvky v tomto materiáli poukazujú na religiózne pozadie a s ktorými konkrétnymi motívmi môžu byť asociované?

Úvodná časť (kapitola 1) tvorí teoreticko-metodologický základ, od ktorého sa odvíja postup riešenia. Pozostáva z predstavenia teoretických východísk archeológie náboženstva a skúmania glyptiky. V nasledujúcej kapitole (kapitola 2) sú v stručnejšej podobe prezentované závery k proveniencii Churritov a ich situovaniu na starovekom Prednom východe už pred staroakkadským obdobím, čo je

podstatné obzvlášť vo vzťahu k Urkešu. Samostatný úsek (kapitola 3) je venovaný podrobnej rekonštrukcii dejín mesta, i keď v rámcovej podobe, a to z dôvodu nedostatočnej pramennej základne. Ďalšia časť (kapitola 4) už mapuje chrám a dva významné dedikačné texty. Následne jedna z pasáží (kapitola 5) predstavuje, na základe mytologických prameňov, Kumarbiho ako churritského boha chtonického typu. Obsah a funkcia podzemnej štruktúry vo vzťahu k neskorším churritsko-chemitským textom sú riešené v ďalšom okruhu (kapitola 6). Táto kapitola zároveň podáva aj obraz o predpokladanom sakrálnom komplexe v Urkeši, pozostávajúcom z viacerých zložiek. Na základe pečatných odtlačkov a možnosti titulu je zrejmé, že úrad miestnych panovníkov bol legitimizovaný prostredníctvom sakrálneho konceptu, čomu sa venuje nasledujúca pasáž (kapitola 7). Na tomto mieste je otvorená aj problematika deifikácie urkešských vládcov. Predposledná časť (kapitola 8) si dala za cieľ preskúmať ikonografické motívy na glyptike. Pozornosť je zameraná na akkadské vplyvy a synkretické tendencie týchto vplyvov s lokálnymi tradíciami. Posledná časť (kapitola 9) je pokusom o načrtnutie kultúrno-historických procesov, ktoré sa mohli podpísať pod churritizáciu, resp. churritský charakter Urkeša. Záver je venovaný sumarizovaniu vyššie uvedeného, s dôrazom na sledované ciele a hypotézy.

* * *

Predložená publikácia vychádza po čiastočnej úprave z mojej dizertačnej práce, ktorá bola pod názvom *Religiozita v Urkeši: Segment raného náboženstva Churritov* obhájená v roku 2016 na Ústave religionistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne.

1 TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ

1.1 Náboženstvo z archeologickej perspektívy: Identifikácia religiozity v materiálnej kultúre podľa Renfrewa a Hoddera

O identifikácii náboženských prvkov v archeologických nálezoch sa ešte v súčasnosti vedú ďalekosiahle diskusie. Ide predovšetkým o to, nakoľko je možné tento fenomén uchopiť a aké teoretické a metodologické prístupy sú najvhodnejšie (pozri napr. Insoll 2004; Rowan 2011; Droogan 2012; Laneri 2015b). Najmä v minulosti sa na poli archeológie bežne objavovali názory ladené vo funkcionalistickom duchu. Ak nebol artefaktom priradený nejaký praktický význam, tak boli kategorizované ako náboženské. Neraz boli automaticky odsunuté do úzadia, nebola im venovaná náležitá pozornosť, a ak áno, často len v minimálnom rozsahu. Náboženstvo bolo v očiach bádateľov obsiahnuté iba v jednej sfére, čo limitovalo jeho širší socio-kultúrny dosah a bolo považované za fenomén súvisiaci skôr so spirituálnou, ako s materiálnou sférou (Droogan 2012). Väčšina prvkov v živote predmoderných spoločností však bola vystavená náboženským vplyvom, a preto náboženstvo nemôže byť separované od ďalších oblastí ľudskej aktivity, ktoré sú v archeologických dátach reflektované (Insoll 2004).

S využitím rozmanitých prístupov sa archeológia náboženstva, prostredníctvom konkrétneho skúmaného materiálu, stala predmetom viacerých štúdií (pozri napr. Renfrew 1985; Wright 1995; Gilmour 2000; Insoll [ed.] 2001; 2004: 104–149; Whitley a Hays-Gilpin [eds.] 2008; Hodder [ed.] 2010c; Davis 2013; Laneri [ed.] 2015a). Významným príspevkom k problematike bola knižná publikácia Colina Renfrewa (1985) zameraná na mykénsku svätýňu vo Fylakopi na ostrove Mésos (pozri nižšie, pozn. 2). K rozpoznaní náboženstva, teda k identifikovaniu miesta kultu a vybavenia kultu, sa Renfrew (1994: 51) vyjadril:

... je to, vo všeobecnosti, len tam, kde náboženské praktiky zahŕňajú buď použitie špeciálnych artefaktov alebo špeciálnych miest, alebo oboje, ktoré môžeme rozpoznať archeologicky. ... Nejde o tvrdenie, že všetky zahrnuté systémy viery sú podobné alebo dokonca porovnateľné, ale znamená to, že termín „náboženstvo“ so sebou nesie isté vzájomné vzťahy, ktoré sú rozhodne všeobecné, ak nie nevyhnutne univerzálne a ktorými môže výskum napredovať.

Renfrew (1994: 51–52; Renfrew a Bahn 2008: 413) predložil 16 archeologických indikátorov rituálu, prostredníctvom ktorých je možné rozpoznať náboženstvo v materiálnej kultúre. Rozdelené sú do štyroch nasledujúcich kategórií: (1) sústredenie pozornosti, (2) hraničná zóna medzi týmto a druhým svetom, (3) účasť božstva a (4) participácia a obetovanie.

Sústredenie pozornosti:

1. Miesto, kde sa rituál môže odohrávať, býva situované v prírodnom prostredí, ako napr. jaskyňa, háj, vodný zdroj, vrchol hory.
2. Vykonávať sa môže v špeciálnych budovách so sakrálnou funkciou, ako napr. chrám alebo kostol.
3. Konštrukcia a vybavenie môžu byť architektonickým prvkom ako zabudovaná súčasť príslušenstva (napr. oltáre, lavičky, kozuby), ale súčasťou býva aj pohyblivé vybavenie, ako napr. svietidlá, gongy a zvony, rituálne nádoby, kadidelnice, textilie ako súčasť oltára a všetko rituálne náčinie.
4. V oblasti rituálu býva tendencia k redundancii symbolov.

Hraničná zóna medzi týmto a druhým svetom:

5. Rituál môže mať črty verejného predvádzania, ale môže ísť aj o skryté mystériá, ktorých prax bude reflektovaná v architektúre.
6. Koncepty čistoty a znečistenia môžu dosvedčovať napr. bazény či umývadlá s vodou, ale aj udržiavanie sakrálneho miesta.

Účasť božstva:

7. Božstvo alebo božstvá môžu byť reprezentované kultovým obrazom či v abstraktnej forme, ako napr. kresťanský symbol *chí-ró*.
8. Rituálne symboly niekedy ikonograficky súvisia s uctievanými božstvami a mýtmi, ktoré sú s nimi asociované. Môže byť využitý zvierací symbolizmus s konkrétnymi zvieratami, ktoré súvisia s konkrétnymi božstvami alebo silami.
9. Rituálne symboly sa môžu vzťahovať aj na tie, ktoré sú badateľné v pohrebných rituáloch a ďalších prechodových rituáloch.

Participácia a obetovanie:

10. Uctievanie zahŕňa modlitby a špeciálne aktivity ako gestá adorácie a ako také môžu byť stvárnené v umení, ikonografii, dekoráciách či obrazoch.
11. Pri navodení náboženskej skúsenosti môže rituál využívať rôzne prostriedky, ako napr. tanec, hudbu, drogy či bolesť.

12. Môžu byť praktizované zvieracie alebo ľudské obete.
13. Súčasťou môže byť prinesené jedlo a pitie, eventuálne skonzumované ako obeť alebo využité ako zápalná obeť či libácia.
14. Prinesené a obetované môžu byť aj ďalšie materiálne objekty, ktoré na znak obetovania môžu byť poškodené a skryté alebo odhodené.
15. Na použité vybavenie a obeť môže byť vynaložené veľké bohatstvo.
16. Môže byť vynaložené veľké bohatstvo a zdroje pri samotnej konštrukcii a jej príslušenstve.

V prvej fáze je potrebné sa pokúsiť identifikovať konkrétnu lokalitu, na ktorej sa mal predpokladať kult odohrávať. Môže ísť o prírodný alebo skonštruovaný objekt, resp. jeho pozostatky. Súčasťou objektu môžu byť zachovalé znaky demonštrujúce limity medzi pozemskou a transcendentnou sférou. Veľmi dôležitou časťou kultu sú božstvá alebo nadpozemské entity, ktorých podobizeň či symbolika môžu byť na takejto lokalite prítomné. Prítomné môže byť aj rituálne vybavenie a najmä nálezy poukazujúce na obeť, napr. v podobe zvierat, ľudí, zvyškov jedla, nápojov a iných materiálnych objektov. Renfrew (Renfrew a Bahn 2008: 413) dodáva, že len niekoľko z vyššie uvedených indikátorov je obsiahnutých v konkrétnom archeologickom kontexte. Nie je to o prítomnosti alebo absencii niektorých z indikátorov, ale skôr o „opakovaných úkonoch symbolickej podstaty“ namierených k nepozemským transcendentným silám (Renfrew 1994: 52).²

Ďalší významný bádateľ, Ian Hodder (2010b: 14–15), preferuje kontextuálny a interpretatívny archeologický prístup, pričom si v súvislosti s prehistorickou lokalitou Çatal Hüyük v Turecku kladie dôležitú metodologickú otázku a zároveň odpoveď:

Ako môže byť v Çatal Hüyüku preukázané, že špecifické objekty majú „auru“ alebo transcendentálne vlastnosti pre určité skupiny ľudí? Ako je možné preukázať, že umenie je v podstate rituálne alebo spirituálne, alebo že domy sčasti slúžili ako „svätyne“ alebo „chrámy“? Tieto otázky môžu byť priblížené spájaním detailnej kontextuálnej analýzy archeologických dát a špecializovaných prírodovedeckých techník vo vnútri širokého rámca za predpokladu antropológie, histórie, filozofie a teológie.

2 Renfrew (Renfrew a Bahn 2008: 413) zmieňuje ako príklad svätyňu vo Fylakopi, kde sú doložené dve prífahlé miestnosti s platformami, ktoré mohli plniť funkciu oltárov. Objavených tam bolo aj množstvo rôznych symbolov, zapadajúcich do zmienených archeologických indikátorov. Zhromaždené symboly síce korešpondovali s kultovým využitím, no i tak nepanovala v tomto smere úplná istota. Následné porovnanie s niektorými lokalitami na Kréte s podobnými charakteristikami preukázalo, že krétske objekty predstavujú svätyne. Bolo ich tam totiž hneď niekoľko a mali značne podobné črty, čiže predstavovali „opakujúci sa vzor“. Ich rituálna funkcia sa zdala ako najpresvedčivejšie vysvetlenie. K svätyňi vo Fylakopi z perspektívy archeológie náboženstva pozri Renfrew 1985.

Hodderova otázka sa javí ako relevantná. Na základe objavených nálezov z konkrétnej lokality je prípustné hľadať prvky religiozity. Základným problémom, ktorý je v takomto prípade treba vyriešiť, je určiť, ktoré časti materiálnej kultúry, ak vôbec, vlastne reflektujú náboženstvo (pozri Hodder 2010a). Bez dôkladného metodologického postupu bude takáto otázka iba ťažko zodpovedateľná. Nesprávne posúdenie nálezu z kontextovej perspektívy môže spôsobiť jeho nesprávne vyhodnotenie. Ako ilustračný príklad ponúkam fiktívnu nálezovú situáciu, ktorá by pokojne mohla nastať. Stačí si predstaviť neliterárnu archeologickú lokalitu s konkrétne situovaným nálezovým miestom, na ktorom boli objavené keramické nádoby. Takéto miesto bude aj na základe ďalších artefaktov interpretované ako skladisko rôznych komodít. Na území tej istej lokality je následne objavená typologicky rovnaká nádoba, už ako súčasť obytného priestoru v blízkosti domáceho ohniska. Spolu s nádobou je v okolí ohniska rozmiestnených niekoľko ďalších artefaktov symbolickej podstaty. Celé miesto bude identifikované ako miesto vykonávania neznáameho kultu, a to na základe symbolického charakteru predmetov, umiestnenia pri ohnisku a pod. Tá istá nádoba slúži v prvom rade na praktické, profánne účely pre každodenné použitie, no v istých prípadoch môže získať sakrálnu funkciu a stáva sa tak súčasťou transcendentnej sféry. Takýto moment nastane, ak je použitá na rituálne účely. Ide, samozrejme, len o príklad, pri ktorom sa dá predpokladať aj iná nálezová kombinácia, no môže poslúžiť ako názorný argument, prečo je lokalizačný kontext tak dôležitý. V podobnom duchu sa vyjadrila aj Ruth Whitehouseová (1996: 12), keď uviedla, že význam nálezu v čase jeho uloženia nemôže byť aplikovateľný na jeho predošlú „biografiu“. Inými slovami, využitie predmetu sa môže zmeniť, je kontextuálne, a je tak na bádateľovi, aby túto skutočnosť vo svojom prístupe rešpektoval. Pod pojmom „kontext“ je tu myslená vzájomná korelácia archeologických objektov v rámci jedného nálezového miesta a archeologickej lokality ako takej. Na všeobecnejšej úrovni je to potom akceptovanie historických/chronologických a kultúrnych súvislostí vo vzťahu k materiálnej kultúre, ktorá je predmetom interpretácie.

Renfrewove, ale aj Hodderove kritériá pokladám za korektné a využiteľné pri aplikovaní na vybranú archeologickú lokalitu, a preto budú použité aj pri skúmaní religiozity v Urkeši, a to v prípade chrámu a podzemnej štruktúry. Ako problematické sa môžu javiť odlišné prístupy, ktoré obaja uznávajú archeológovia presadzujú. Kým Hodder je zakladateľom postprocesuálnej archeológie, Renfrew reprezentuje kognitívno-procesuálny smer (pozri napr. Insoll 2004: 79–100). Medzi obidvoma teoretickými prístupmi však nemusí byť za každých okolností taký priepastný rozdiel a ich integrované využitie pri výskume by nemuselo byť až takým prekvapením. Kým indikátory rituálu majú na základe konkrétnych znakov za úlohu poukázať na náboženskú funkciu chrámu a podzemnej štruktúry, následné využitie kontextuálno-interpretatívneho prístupu bude nápomocné pri vyhodnocovaní týchto objektov v rámci severosýrskej lokality ako celku. Ide